

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2013 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2013

1

Vilnius 2014

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2013

1

Vilnius 2014

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-7-55

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

VYTAUTAS PETRONIS

PO SPORTO PRIEDANGA: RADIKALUS DEŠINYSIS JUDĖJIMAS IR „GELEŽINIO VILKO“ SPORTO SĄJUNGA LIETUVOJE (1928–1930 M.)*

Europos istoriografijoje totalitarinių (tiek kairiųjų, tiek dešiniųjų) režimų sąsajos su sportiniais judėjimais nėra nauja tema, o sporto istorija – plačiai tyrinėjama sritis. Nors masinio fizinio lavinimo, sportinių judėjimų ir įvairių ideologijų sąsajos buvo ne kartą aptartos istorikų darbuose, visgi dažniausiai šie klausimai diskutuoti palyginti siauruose kontekstuose (pvz., fizinis lavinimas kariuomenėse, konkrečių sporto šakų ar klubų istorija ir kt.), naudoti kaip režimų, ideologijų bei visuomenių santykių iliustracijos ir pan. Tačiau per paskutinius keletą dešimtmečių pradėta konkrečiau analizuoti tarpukario totalitarinių bei autoritarinių režimų ir sportinių judėjimų ryšius, vykdytą politiką, naudotus kultūrinius simbolius ir formas, ir t. t.¹ Kartu lyginamuosiuose darbuose pastebimas naujas posūkis: nors vis dar daug dėmesio skiriama labiausiai išvystytiems tarpukario dešiniojo radikalizmo pavyzdžiams Italijoje ir Vokietijoje, atsiranda vis daugiau studijų, žvelgiančių į periferines Europos (ir ne tik) valstybes². Dešiniųjų radikaliųjų ideologi-

* Straipsnis parašytas kaip DFG (Deutsche Forschungsgemeinschaft) remiamos mokslinės grupės Gewaltgemeinschaften (Gyseno universitetas) ir Herderio instituto (Marburgas, Vokietija) vykdomo tyrimo dalis.

¹ Žr. pvz.: P. Dogliani, Sport and Fascism, *Journal of Modern Italian Studies*, 2000, 5–3, p. 326–348; V. Griginov, Totalitarian Sport: Towards an Understanding of its Logic, Practice and Legacy, *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2004, 5–1, p. 25–58; P. Dietsch, Sport, éducation physique et fascisme sous le regard de l'historien, *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 2008, 55e–3, p. 61–84.

² P. Dogliani, C. Dottor, Jeunesses ouvrières et organisation du social dans l'entre-deux-guerres, en Europe et aux États-Unis, *Le Mouvement social*, 1994, 168, p. 31–50; V. Griginov, P. Bankov, Fascist Political Athletes and the Body Politic: Bulgaria Reborn, *The International Journal of the History of Sport*, 1999, 16–4, p. 82–103; F. Hong, Blue Shirts, Nationalists and Nationalism: Fascism in 1930s China, ten pat, p. 205–226; M. Spurr, 'Playing for Fascism': Sportsmanship, Antisemitism and the British Union of Fascists, *Patterns of Prejudice*, 2003, 37–4, p. 359–376; D. Liebscher, Faschismus als Modell.

jų atveju šie pavyzdžiai neabejotinai praplečia itališkąjį ir vokiškąjį „generinius modelius“, tipologizuotus žymaus fašizmo ideologijų tyrinėtojo Stanley G. Payne³, taip pat leidžia giliau skverbtis ir lyginti specifines sporto bei masinio fizinio rengimo sritis, kaip, pavyzdžiui: ideologinį fizinio švietimo adaptavimą ir propagandą; pedagogų rengimą; „superindivido“ konstrukto kūrimą įvairiuose kultūriniuose ir politiniuose kontekstuose; estetinių formų hipertrofavimą; fiziškai išlavinto kūno fetišizavimą; masinius sporto renginius–spektaklius, ir pan.⁴

Deja, Lietuvos sporto istorija dar neturi platesnio savo tyrinėtojų rato. Nors pirmieji žingsniai šia linkme yra padaryti, tačiau šalies sporto bei fizinio auklėjimo raida vis dar lieka balta dėmė, nekalbant apie jos sąryšį su bendraeuropiniu kontekstu⁵. Tad šiuo straipsniu pabandysiu trumpai pažvelgti tik į vieną politikos ir sporto sąsają Lietuvoje fragmentą, būtent, lietuviškos radikalios dešinės ideologijos atstovų, veikusių per „Geležinio vilko“ sporto sąjungą (1928–1930), bandymus po sporto priedanga radikalizuoti ir militarizuoti dalį Lietuvos visuomenės (ypač jaunąją kartą), o kartu, sekant fašistinės Italijos pavyzdžiu, sustiprinti A. Smetonos ir A. Voldemaro režimo visuomeninį palaikymą, naudojant intervencinius sekimo, kontrolės ir prievartos metodus.

Masinio sporto ir radikaliųjų ideologijų sąsajos raida Europoje

Tyrinėtojai sutaria, kad masinių sportinių judėjimų atsiradimas buvo sąlygotas sparčios industrializacijos ir urbanizacijos, radikaliai keitusių socioekonominę visuomenių

Die faschistische Opera Nazionale Dopolavoro und die NS-Gemeinschaft „Kraft durch Freude“ in der Zwischenkriegszeit, *Faschismus in Italien und Deutschland. Studien zu Transfer und Vergleich*, red. S. Reichardt, A. Nolzen, Göttingen, 2005, S. 94–118.

³S. G. P a y n e, *A History of Fascism, 1914–1945*, Madison, 1995, p. 6–19.

⁴Žr. pvz.: A. R a b i n b a c h, Politics and Pedagogy: The Austrian Social Democratic Youth Movement 1931–32, *Journal of Contemporary History*, 1978, 13–2, p. 337–356; A. P o n z i o, A Forgotten Story: The Training for Teachers of Physical Education in Italy during the Fascist Period, *Sport in Society: Cultures, Commerce, Media, Politics*, 2008, 11–1, p. 44–58; J. N a g e l, Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations, *Ethnic and Racial Studies*, 1998, 21–2, p. 242–269; A. K r ü g e r, Breeding, Rearing and Preparing the Aryan Body: Creating Supermen the Nazi Way, *The International Journal of the History of Sport*, 1999, 16–2, p. 42–68; P. R e i c h e l, Festival and Cult: Masculine and Militaristic Mechanisms of National Socialism, ten pat, p. 153–168; I. Z w e i n i g e r - B a r g i e l o w s k a, Building a British superman: Physical Culture in Interwar Britain, *Journal of Contemporary History*, 2006, 41–4, p. 595–610; N. R o s s o l, Performing the Nation: Sports, Spectacles, and Aesthetics in Germany, 1926–1936, *Central European History*, 2010, 43, p. 616–638; J. G o t t l i e b, Body Fascism in Britain: Building the Blackshirt in the InterWar Period, *Contemporary European History*, 2011, 20–2, p. 111–136.

⁵Bene vienintelė studija lieka H. Šadžiaus redaguota *Lietuvos kūno kultūros ir sporto istorija*, Vilnius, 1996.

struktūrą. Agrarinėse visuomenėse paprastai sportas nebuvo atskiriamas nuo kasdieninio darbo ar fizinės veiklos, todėl moderniųjų samprata, kaip organizuota individuali ar kolektyvinė laisvalaikio praleidimo forma, sportas buvo XIX amžiaus produktas. Priklausomai nuo visuomenės modernizacijos tempo ir lygio, vyko ir planuojamojo fizinio lavinimo sklaida. Kartu su ekonominiais pokyčiais augo ir ideologiniai visuomenių mobilizacijos procesai, kaip antai, socialistiniai judėjimai ar tautiniai atgimimai. Kai kurie jų būrėsi gimnastinių sąjungų klubuose, tapusiuose grupių organizacijos ir saviidentifikacijos priemonėmis, kaip, pavyzdžiui, čekų „Sokol“ ar vokiečių patriotiniai Turnvereinai⁶.

Po Pirmojo pasaulinio karo sportinių judėjimų augimas įgavo daug didesnę pagreitį. Ypač tai sietina su sparčiu kairiosios ir dešinėsios ideologijų radikalėjimu, daug dėmesio skyrusių ne vien tik masiniam fiziniam lavinimui (kaip konsolidaciniam elementui), bet ir kariniam savųjų narių rengimui. Stengtasi išugdyti naują fiziškai ir ideologiškai paruoštą kartą. Kartu kolektyviškumo jausmo ugdymą stiprino karinių atributų ir ritualų įvedimas, kaip, pavyzdžiui, uniformos, vėliavos, maršai, paradai ir pan. Taigi, totalitarinių ideologijų ir masinio fizinio rengimo sankirtoje pokarinėje Europoje formavosi naujo tipo sukarintos sportinės organizacijos, apjungtos po klasine, etnine (rasine) ar kitokia egidomis.

Tarpukario kairiosioms politinėms srovėms, jungusioms nemažai įvairiausių darbininkų organizacijų, sporto klubų ir pan., trūko vieningumo. Dar 3-iojo dešimtmečio pradžioje socialistai sportą paskelbė „politiškai neutraliu“, kas reiškė, jog per jų renginius drausta bet kokia politinė propaganda⁷. Komunistai, priešingai, savųjų sportinių renginių privaloma sudedamąja dalimi laikė politines manifestacijas, parodus ir pan. Daugiausia jų veiklą veikė ir kontroliavo Sovietų Rusija⁸. Tačiau dažnėjant konfliktams su dešiniuosiomis grupuotėmis, socialistams teko keisti taktiką. Anot Juliaus Deutscho, tarpukario Austrijos socialdemokratų sukarinto *Republikanischer Schutzbund* kūrėjo, „neutralaus sporto“ sąvoka, kurią propagavo ne tik Europos socialistai, bet ir viduriniųjų klasių atstovai bei tautiniai olimpiniai komitetai, buvo tik iliuzija⁹. Gatvių karai tarp kairiųjų ir dešiniųjų, teroristiniai išpuoliai, pasikėsinimai ir pan. tapo Europos didmiesčių kasdienybe¹⁰.

⁶ G. M o s s e, *The Nationalisation of the Masses*, New York, 1975, p. 135–136.

⁷ R. F. W h e e l e r, *Organized Sport and Organized Labour: The Workers Sports Movement*, *Journal of Contemporary History*, 1978, 13–2, p. 191–196; D. A. S t e i n b e r g, *The Workers' Sport Internationals 1920–28*, ten pat, p. 233–236.

⁸ D. A. S t e i n b e r g, min. veik., p. 239–249.

⁹ Pagal A. D o g l i a n i, *Sport and Fascism*, p. 327–328. Po gruodžio 17 d. perversmo Lietuvoje už kairiųjų antifašistinių kovos būrių kūrimą J. Deutscho pavyzdžiu pasisakė plečkaitininkai, tačiau, didesnių rezultatų pasiekta nebuvo (žr. pvz.: V. B i t a i t i s, *Apie mūsų uždavinius šiandien ir rytoj*, *Pirmyn!*, 1928 08 15, Nr. 15, p. 3–5).

¹⁰ Žr. pvz.: R. G e r w a r t h, *The Central European Counter–Revolution: Paramilitary Violence in Germany, Austria and Hungary after the Great War*, *Past and Present*, 2008, Nr. 200, p. 175–209; S. B ä c k e r–W i l k e, F. G r a f l, F. L e n g e r, *Gewaltgemeinschaften im städtischen Raum. Barcelona, Berlin und Wien in der*

Savo įvairove pokarinis dešiniųjų judėjimas didžiausias buvo Vokietijoje. Čia dar nuo XIX a. veikė daugybė patriotinių ir nacionalistinių organizacijų, judėjimų, studentų buršų (*Burschenschaften*), kuriuose sportiniai užsiėmimai persipynė su tautine ideologija. Po 1918 m., suvaržyti stipriai šalį apribojusių Paryžiaus taikos konferencijos sprendimų, dalis šio tautininkiškojo *Völkisch* judėjimo transformavosi į radikalias grupes, siekusias susigrąžinti prarastąjį prieškarinį tautos ir valstybės orumą, surasti ir nubausti kaltus dėl nesėkmingo Vokietijos karo, o kartu mobilizuoti vokiečius naujai kovai¹¹. Oficialiai steigiamos sporto organizacijos ir gimnastikos klubai tapo priedanga kovinių būrių, kaip, pavyzdžiui, SA (*Sturmabteilung*), pradžioje įregistruotos kaip „Gimnastikos ir sporto sekcija“ (*Turn- und Sportabteilung*), formavimui.

Žinoma, Italija buvo pirmoji valstybė, kurioje dešinieji radikalai paėmė valdžią į savo rankas. Po sėkmingo žygio į Romą vienu Benito Mussolini vadovaujamų fašistų politikos prioritetų tapo italų visuomenės konsolidavimas bei ideologinis unifkavimas. Tam reikėjo sistemškai mobilizuoti pasyviąją visuomenės dalį provincijose bei perimti jaunuomenės auklėjimą. Tokiu būdu 1923 m. suformuota centralizuota fizinio švietimo sistema ir įsteigtas Fizinio švietimo departamentas (*Ente Nazionale per l'Educazione Fisica*). Naujaja institucija siekta: 1) perimti ir centralizuoti jaunimo fizinį auklėjimą; 2) konsoliduoti darbininkų laisvalaikio sporto organizacijas bei įvesti į jas fašistinę ideologiją; 3) įvesti kontrolę visoms šalies gimnastikos ir sporto federacijoms. Išsikelti planai daugiausia įvykdyti 1925/1926 metais, įkūrus sukarintą jaunimo (nuo 6 iki 18 metų) Tautinį Balilla klubą (*Opera Nazionale Balilla*), suaugusiųjų Tautinį laisvalaikio klubą (*Opera Nazionale Dopolavoro*) bei Nacionalinį olimpinį komitetą (*Comitato Olimpico Nazionale Italiano*). Koviniu fašistų partijos būrių rengimu rūpinosi paramilitarinė Savanoriškoji tautos apsaugos milicija (*Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale* – „juodmarškiniai“). Tokiu būdu, keičiantis kartoms, dėl šių ir panašių organizacijų Italijos visuomenė tapo ne tik stipriai militarizuota, bet kartu ir giliai fašistizuota¹². Nenuostabu, kad panašūs Italijos ir kitų šalių pavyzdžiai leidžia kai kuriems tarpukario istorijos tyrinėtojams kelti „antrojo trisdešimtmečio karo“, prasidėjusio 1914 ir pasibai-

Zwischenkriegszeit, W. Speitkamp (red.) *Gewaltgemeinschaften. Von der Spätantike bis ins 20. Jahrhundert*, 2013, Göttingen, S. 317–341.

¹¹ Apie *Völkisch* judėjimus, organizacijas ir ideologijas kaizerinėje Vokietijoje ir Veimaro Respublikoje žr. pvz.: U. Lohalm, *Völkischer Radikalismus. Die Geschichte des Deutschvölkischen Schutz- und Trutzbundes 1919–1923*, Hamburg, 1970; U. Puschner, *Die völkische Bewegung im wilhelmischen Kaiserreich. Sprache, Rasse, Religion*, Darmstadt, 2001; S. Breuer, *Die Völkischen in Deutschland*, Darmstadt, 2008; L. Featheringill Zwickler, *The Burschenschaft and German Political Culture, 1890–1914*, *Central European History*, 2009, 42–3, p. 389–428.

¹² P. Dogliani, *Sport and Fascism*, p. 328–333; E. Gentile, *The Struggle for Modernity. Nationalism, Futurism and Fascism*, London, 2003, p. 121–123.

gusio 1945 m., teoriją, kurioje tarpukaris laikytinas tik trumpu atokvėpiu ir persigrupavimu, paverčiant tautas armijomis¹³.

Teigčiau, kad iki 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo Lietuva beveik nedalyvavo šiuose sociopolitiniuose procesuose. Tikriausiai vienos pagrindinių lėto radikalių ideologijų ir su jomis susijusių padarinių vystymosi priežasčių, be kita ko, buvo pokario nepriklausomybės kovos, agrarinė visuomenės struktūra ir mentalitetas, šalies geopolitinis periferiškumas bei stipri išorinio priešo vizija (Lenkija, bolševizmas ir pan.). Pastaroji neretai veikė kaip visuomenės konsolidavimo elementas, nesusijęs su politika ar partijomis. Nuo 1922 m. šalies sportinį gyvenimą su keliolika klubų ir sąjungų jungė Lietuvos sporto lyga. Tačiau dėl vyraujančios agrarinės pasaulėžiūros visuomenė neteikė didesnės reikšmės sporto ar organizuoto fizinio lavinimo vystymui. Be to, pirmųjų nepriklausomos valstybės metų politinė sankloda, kurioje dominavo konservatyvus krikščionių demokratų politinis blokas, lėtino visuomenės modernizaciją, kas kartu dalinai stabdė ir politinio radikalizavimosi procesus. Tačiau po gruodžio 17 d. perversmo situacija keitėsi, ypač vykdant spartesnę visuomenės sekuliarizavimą ir su tuo susijusį platų tautininkišką indoktrinavimą. Atėjusiam į valdžią naujam režimui ieškant konkretno tautinės valstybės politinio identiteto, efektyvesnių būdų konsoliduoti Lietuvos visuomenę vienai ideologijai ir kartu kovoti su stipriais politiniais oponentais, neretai dėmesys krypdavo į nuostabius rezultatus deklaruojančią fašistinę Italiją¹⁴. Tai, manyčiau, skatino dalį tautininkų politinio elito paremti fašistines tendencijas Lietuvoje. Dėl to buvo įsteigta slapta valstybinė profašistinė organizacija Lietuvos tautinė apsauga „Geležinis vilkas“, kuri viešumoje veikė kaip „Geležinio vilko“ sporto sąjunga¹⁵. Sekant Italijos pavyzdžiu, viena iš strateginių Apsaugos užduočių tapo lietuviškos „fašistinės intervencijos“ (*penetrazione fascista*)¹⁶ programos įgyvendinimas, kuria siekta ne tik perimti, kontroliuoti ir „apvalyti“ nuo ideologiškai nelojalaus elemento valstybines institucijas, visuomenines organizacijas, bet ir kartu priversti šalies visuomenę telktis po „tautinių vadų“ – A. Smetonos ir A. Voldemaro – nešama vėliava. Apsaugos žargone ši veikla vadinta „suvilkinimu“.

¹³ Platesnei istoriografinėi apžvalgai žr.: P. H a s l i n g e r, V. P e t r o n i s, Erster Weltkrieg, Systemkonsolidierung und kollektive Gewalt in Ostmitteleuropa. Litauen und der „Eiserne Wolf“, *Gewaltgemeinschaften. Von der Spätantike bis ins 20. Jahrhundert*, 2013, Göttingen, S. 343–356.

¹⁴ Fašistinės Italijos antibolševizmas, valstybės politinio, ekonominio ir kultūrinio potencialo augimas, vykstanti visuomenės ideologinė konsolidacija, ir pan., – visa tai daugiau ar mažiau imponavo naujam A. Smetonos ir A. Voldemaro režimui. Tačiau norint sužinoti, kiek plačiai buvo bandoma kopijuoti B. Mussolinio Italiją, reiktų atlikti atskirą lyginamąjį tyrimą.

¹⁵ Šiame straipsnyje nesigilinsiu į LTA GV veiklą, apsiribodamas tik susijusia su GVSS, fiziniu ir kariu lavinimusi bei santykiais su Lietuvos visuomene. Plačiau apie Lietuvos tautinę apsaugą žr.: G. R u d i s, Augustinas Voldemaras ir voldemarininkai, A. V o l d e m a r a s, *Pastabos saulėlydžio valandą*, 1992, Vilnius, p. 5–29.

¹⁶ D. L i e b s c h e r, min. veik., p. 95.

„Geležinio vilko“ sporto sąjungos ištakos

Tikriausiai vienas pirmųjų svarstymus apie visuotinį Lietuvos visuomenės militarizavimą 1925 m. iškėlė karininkas Juozas Tomkus, būsimojo profašistinio laikraščio „Tautos valia“ (1926–1927) redaktorius. Jo teigimu, vienas praėjusio karo padarinių buvo suvokimas, kad pergalę lemia ne vien reguliarios kariuomenės, bet visos tautos kova. Tam, kad tauta taptų kariuomene, siūlyta veikti pagal „ginkluotos tautos“ sampratą, nes „(...) grumtynėse turi dalyvauti, pradėdant nuo žilo profesoriaus laboratorijoje, žemdirbio apkase, vyro priešakyje, moters užpakalyje (...)“, o „jei kas sakytų, jog mes – nedidelė tauta, mums nėra su kuo kariauti, tai tam reikia pasakyti, jog jam Lietuvoje ne vieta gyventi“¹⁷. „Ginkluotą tautą“, anot J. Tomkaus, turėjo sudaryti aktyvas (vyrai nuo 17 iki 50 m. amžiaus) ir užnugario darbuotojai (moterys bei kiti piliečiai, nepatenkantys į aktyviąją grupę). Šios idėjos realizavimas turėjo būti patikėtas Lietuvos kariuomenei, kurios vadovybė pirmiausia privalėjo užsiimti šaukiamuoju jaunimu. „(...) Kariško parengimo organizacijos pagrindu turi vyrauti dvi mintys. Pirmoji: prieššaukiamojo kariško parengimo darbas įvedamas mokyklose, kurio programą nustato ir užsiėmimus veda Krašto Apsaugos Ministerija, susitarus su Švietimo Ministerija; antroji: tas pat daroma ir su jaunimu už mokyklos ribų (...)“¹⁸. Visuomenė privalėjo aktyviai prisidėti prie karininkijos iniciatyvos, ypač tokios organizacijos kaip Šaulių sąjunga, įvairios jaunimo, moterų draugijos, sporto sąjungos ir kt. Galiausiai sparčiam šio klausimo sprendimui siūlyta naudoti griežtus „intervencinius“ (galbūt žinant J. Tomkaus politines preferencijas, turėta galvoje būtent *penetracione fascista*) metodus: specialios savanoriškai suorganizuotos karininkų grupės įkūrimą, kuri viešose paskaitose propaguočiau „ginkluotos tautos“ idėją, o kartu įsijungtų į Šaulių sąjungą, kad kreiptų jos veiklą reikiama linkme¹⁹.

Šiame kontekste reikia paminėti ir kito karininko, sporto propaguotojo ir kartu būsimojo „Geležinio vilko“ sporto sąjungos (toliau tekste – GVSS) vieno steigėjų ir pirmininko, Jono Pyragiaus 1926 m. svarstymus apie būtinumą militarizuoti sportą ir visuomenę. Anot jo, „militarizavimas“ plačiąja prasme buvo auklėjamoji sistema. Sporto militarizavimas, kaip viena šio auklėjimo šakų, siekė ugdyti žmonėms kovotojų savybes, kurios apibrėžtos kaip: 1) kova su realiu priešininku (individu ar kolektyvu) bei 2) „pavojaus atmosfera“, kuri sukuriama kovos metu. Todėl kovotojų rengimui siūlyta kultivuoti tik specifines sporto šakas ir rungtis, lavinančias tiek individualų, tiek ir komandinį varžymąsi. Kaip ir J. Tomkus J. Pyragius teigė, kad sukarintu sportu

¹⁷ Kap. T o m k u s, Mūsų kariuomenės bei visuomenės santykių klausimu, *Kardas*, 1925, Nr. 1, p. 4–6.

¹⁸ Kap. T o m k u s, Kariškas tautos parengimas, visuomenė ir mes, ten pat, Nr. 4, p. 4.

¹⁹ Kap. T o m k u s, Kariškas tautos parengimas, visuomenė ir mes, ten pat, Nr. 5, p. 2–3.

bus galima išugdyti militarizuotą tautą²⁰. Dalis karininkijos palaikė panašius siūlymus²¹, tačiau be kelių poleminių straipsnių, nei „ginkluotos tautos“, nei sporto militarizavimo idėjos nebuvo išvystytos platesniu mastu iki gruodžio 17 d. perversmo, kai sekdamas B. Mussolinio pavyzdžiu, naujasis A. Smetonos ir A. Voldemaro režimas pabandė slapta paeksperimentuoti su kai kuriais italų fašistų naudotais instrumentais. Tokiu būdu 1928 m. sausį įkurta slapta sukarinta profašistinė organizacija Lietuvos tautinė apsauga „Geležinis vilkas“ (toliau tekste – LTA GV), kurios viešojo dalis buvo jau minėta GVSS.

Oficialiai Sporto sąjunga veikė šiek tiek ilgiau nei dvejus metus: nuo 1928 m. gegužės 26 d. iki 1930 m. lapkričio 7 d., tačiau teigčiau, kad jos (o dar daugiau Apsaugos) svarba bei netiesioginis įnašas transformuojant Lietuvos visuomenės požiūrį į naująjį režimą buvo svarus. Kaip minėta, LTA GV buvo įkurta keliais mėnesiais anksčiau. Jos pagrindiniai uždaviniai buvo naujojo režimo gynimas, situacijos Lietuvoje „stabilizavimas“ po perversmo ir visuomenės „perauklėjimas“, vadovaujantis šūkiu „Tautos garbė – valstybės gerovė“²². Iki GVSS įkūrimo nerasta jokių užuominų, kad apskritai buvo numatoma steigti kokią nors viešą Apsaugos dalį, išskyrus Informacijos ir propagandos skyriaus tvarkomą periodinį leidinį „Tautos kelias“. Tačiau greitai Apsaugos vyriausias štabas (toliau – VŠ) suvokė, kad visiškas organizacijos slaptumas labai apsunkino jos augimą ir veiklą. Todėl nuspręsta įkurti viešą GVSS, kuri, be pagrindinių užduočių koordinuoti Apsaugos narių fizinį ir karinį pasirengimą, kartu funkcionavo kaip priedangos struktūra, slėpusi Apsaugą nuo Lietuvos visuomenės ir viešojo šalies gyvenimo²³.

Iki GVSS įkūrimo fiziniam ir kariniam narių rengimui GV VŠ numatė fizinio parengimo instruktorių pareigas²⁴, nors tuo pat metu įsakyta visiems „vilkams“ (LTA GV

²⁰ Vyr. leit. P y r a g i u s, Sporto militarizavimas, ten pat, 1926, Nr. 20(44), p. 319; Nr. 21–22(45–46), p. 335–336.

²¹ Pulk. leit. S u t k u s, Ar reikalingas prieššaukiamasis paruošimas?, ten pat, Nr. 2(26), p. 18–19; Mjr. B. P., Prieššaukiamasis jaunuomenės paruošimas mūsų sąlygomis, ten pat, Nr. 7(31), p. 100–101.

²² LTA GV Statutas [2-ra redakcija], 1928 m. vidury, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 563, ap. 1, b. 2, l. 40–41.

²³ LTA GV Raseinių grupės suvažiavimo 1928 07 15 stenograma, ten pat, b. 197, l. 68.

²⁴ LTA „Geležinis Vilkas“ Įsakymas nr. 2, 1928 02 15, ten pat, b. 2, l. 7. §4 įsakoma parengti LTA GV dalis veikti ginklu pagal karinius reikalavimus. Tam tikslui grupėse turėjo būti paskirti karinio parengimo instruktoriai tik iš Apsaugos narių – rikiuotės atsargos karininkų arba puskarininkų. Karinius instruktorius leista skirti tik atitinkamų dalių, kurioms jie turėjo priklausyti, vadams. Karinio parengimo instruktoriams leista dalyvauti tik su jų sritimi susijusiuose Vyriausiojo ir grupių štabų pasitarimuose.

Iš to matyti, kad numatytų GV karinių instruktorių pareigos bei funkcijos organizacijoje buvo labai siauros, be to, įvesti griežti apribojimai, kas galėjo užimti šias pareigas, apsunkino tinkamų kandidatų paiešką. Tuo pat metu šis organizacinio pobūdžio įsakymas visiškai nereflektavo apie karinio parengimo praktinę pusę bei formą.

nariams) privalomai stoti į Šaulių sąjungą²⁵. Tai daryta dėl kelių priežasčių. Pirmiausia šauliai savo tautiniu nusistatymu bei sukarinta organizacijos forma buvo artimi Apsaugai, nors, kaip pabrėžta aplinkraščiuose, šauliams priklausė ir daug ideologiškai nepatikimų asmenų. Numatyta laikui bėgant juos „suvilkinti“, t. y. „apvalyti“ nuo nepatikimų ir tokiu būdu visiškai ideologiškai pajungti Apsaugos kontrolei²⁶. Antra priežastimi laikytina tai, jog šaulių narystė leido legaliai ir neįtariant visuomenei praktikuoti karinį ir fizinį lavinimą, šaudymą, leido jauniems „vilkams“ susipažinti su ginklais bei gauti leidimus jiems laikyti. Galiausiai abi organizacijas artino ir tai, kad iki GV įsteigimo daugelis būsimųjų „vilkų“ jau buvo aktyvūs Šaulių sąjungos nariai.

Žvelgiant iš perspektyvos, Apsaugos skverbimasi į šaulių gretas, Šaulių sąjungos (ir ne tik jos) „suvilkinimo“ planus, manyčiau, galima laikyti vienu ankstyviausių ir ryškiausių numatytos intervencijos pavyzdžių. Būdamą slapta organizacija, Apsauga parazitavo Šaulių sąjungos sąskaita, nes nei šaulių vadovybė, nei dauguma jos narių nežinojo apie LTA GV infiltravimąsi į jų gretas ir planuojamus valymus. Iš kitos pusės, kad išlaikytų Apsaugos konspiraciją, „vilkai–šauliai“ privalėjo nesipriešinti šaulių vadovybei ir vykdyti jos nurodymus. Neretai tokia priklausomybė kirtosi su GV VŠ planais, tad buvo nutarta, kad Apsaugai reikia įkurti savo karinę bei sportinę bazę.

1928 m. gegužės 26 d. „Geležinio vilko“ sporto sąjunga buvo įregistruota pas Kauno miesto ir apskrities viršininką, nurodant, jog Sąjungos tikslas – „duoti galimybes savo nariams lavintis fiziškai ir skiepyti drausmingumą“. Kaip jos steigėjai ir pirmieji valdybos nariai pasirašė Jonas Pyragius (pirmininkas), Kazys Germanas (pavadootojas), Petras Steikūnas (įždininkas), Jonas Narkūnas ir Ignas Zubkus²⁷. Organizacijos įstatai skelbė, kad į GVSS gretas galėjo stoti visi Lietuvos piliečiai vyrai nuo 17 metų amžiaus. Stojantieji pereidavo griežtą patikrinimą: priėmimui reikalauta dviejų esamų Sąjungos narių rekomendacijų bei užpildyti specialią anketą, kurios nagrinėjimas užtrukdavo iki dviejų mėnesių²⁸.

²⁵ LTA GV įsakymas Nr. 1, 1928 01 05, ten pat, f. 378, ap. 7, b. 486, l. 85.

²⁶ LTA GV išorinis veikimas, ten pat, ap. 13, b. 124, l. 34.

²⁷ „Geležinio Vilko“ sporto sąjungos registracija pas Kauno miesto ir apskrities viršininką, nr. 1075, ten pat, f. 394, ap. 1, b. 137, l. 3. Kartu reikia paminėti, kad po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo Kauno miesto ir apskrities viršininku buvo paskirtas kapitonas Kazys Matulevičius – savanoris, vienas 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo organizatorių, o kartu vienas pagrindinių LTA GV sumanytojų, steigėjų bei rėmėjų (Algirdo Sliesoriaičio tardymo protokolas, 1930 08 27, ten pat, f. 507, ap. 3, b. 113, l. 246).

²⁸ Anketoje reikėjo nurodyti amžių; užsiėmimą; karinės prievolės atlikimą (jei tarnavo, tai kur ir kuo); esamą ar buvusį priklausymą organizacijoms; kokia sporto šaka norėjo užsiiminti; kokius laikraščius prenumeravo; kas rekomendavo (LTA GV Vyriausiojo Štabo Sporto skyriaus aplinkraštis grupių vadams, 1928 7 12, ten pat, f. 563, ap. 1, b. 2, l. 55). Tuo pat metu keletą savaičių „vilkai“ slapta sekdamo kandidatą. Pasirodžius tinkamam, pastarasis buvo priimamas į GVSS, o kartu ir į Apsaugą. Jei atsirasdavo abejonių ar kliūčių, buvo atsakoma priimti.

Priimtieji privalėjo pasirašyti pasižadėjimą „(...) [kad] visiškai pasiduoda sąjungos drausmei ir pildo visus vadovybės paliepimus“²⁹.

Sukarinti organizacijos pagrindai atsispindėjo Sąjungos struktūroje, kurios viršuje buvo Centro štabas (toliau – CŠ), žemiau – skyriai apskrityse, ir žemiausias vienetas – sporto grandys, steigiamos skyrių sporto štabų. (Kartu būtina pažymėti, kad savo struktūra GVSS tiesiogiai atspindėjo motininę Apsaugą: Centro štabas – Vyriausią štabą; skyriai – grupes, o grandys – kuopas. Šis veidrodžio principas įvestas sąmoningai, kad reikalui esant būtų galima nukreipti nepageidaujamą visuomenės dėmesį nuo Apsaugos į Sporto sąjungą). Be to, CŠ įsakymų vykdymo kontrolei įsteigta vyriausiojo revizoriaus pareigybė. Apskričių skyrių valdybas sudarė vadai, sekretoriai ir išdininkai; kartu prie vadovybės buvo numatytos sporto instruktorių, besirūpinusių sporto reikalais, bei revizorių, tikrinusių vietos grandžių finansus ir veiklą, pareigybės. Grandims (skyriuose 1929 m. viduryje buvo nuo kelių iki keliolikos grandžių) vadovavo grandžių vadai, daugiausia rūpinęsi įsakymų vykdymu ir savo grandies fiziniu bei kariniu lavinimusi. Statute atskirai pabrėžta, kad už „netinkamų narių“ priėmimą grandies vadas atsakė asmeniškai. Galiausiai kaip juridinis asmuo GVSS turėjo ne tik savo identifikacinius ženklus ir regalias (antspaudą, ženklą, vėliavą ir uniformą), bet ateities planuose numatė plėstis ir už šalies ribų, tarp lietuvių emigrantų³⁰.

Dar prieš oficialų įregistravimą Apsaugos VŠ informavo apskričių grupių vadus apie laikraščiuose paskelbsimą Sąjungos įsteigimą³¹. Nepaisant nurodymų atskirti Apsaugos ir Sąjungos veiklą, neišvengta informacijos nutekėjimų, nesusipratimų, organizacinių problemų ir pan. Todėl siekiant išsklaidyti neaiškumus parengta ir išplatinta detali instrukcija, skirta tik Apsaugos nariams, kurioje apibrėžta tikroji GVSS paskirtis ir funkcijos. „Instrukcija nr. 5“ skelbė, kad: 1) GVSS buvo neįslaptinta LTA GV dalis, pirmiausia besirūpinusi „vilkų“ sportiniu-kariniu rengimu (mokymu rikiuotės, šaudymo, fizinio lavinimosi ir drausmingumo); kartu visa Apsaugos viešoji veikla (kaip, pavyzdžiui, suvažiavimai, fizinio lavinimo užsiėmimai, ritualai, politinės deklaracijos, manifestacijos ir kt.) vyko tik GVSS vardu; 2) Sąjungai priklausė visi „vilkai“, skirstyti (atsižvelgiant į amžių, sveikatą bei visuomeninę padėtį) į „aktyvius“, „pasyvius“ bei „narius–rėmėjus“; 3) sporto grandis privalu steigti ten, kur Apsaugos kuopose buvo 20 ir daugiau narių; grandžių vadais skirti vietinių kuopų vadai arba „vilkai“, bent tarnavę kariuomenėje; 4) oficialusis statutus buvo pagrindinis Sąjungos dokumentas, o visas susirašinėjimas Sąjungos reikalais privalėjo būti viešas, išskyrus tuos atvejus, kai jis bent kiek buvo su-

²⁹ „Geležinio Vilko“ Sporto Sąjungos Statutas (Kaunas, „Švyturio“ spaustuvė, 1928), p. 1–2 (ten pat, f. 378, ap. 7, b. 486, l. 83e).

³⁰ Ten pat, l. 83b-e, passim.

³¹ LTA GV Vyriausio Štabo įsakymas grupių vadams, 1928 05 10, ten pat, f. 563, ap. 1, b. 2, l. 30.

sijęs su Apsaugos reikalais; tada laišakai (per kurjerius) turėjo būti siunčiami tiesiai VŠ; 5) iš visų narių rinktas stojamasis ir nario mokesčiai, o pinigai naudoti sporto inventoriui įsigyti, kurį skirstė CŠ; 6) savos infrastruktūros kūrimui „vilkams“ įsakyta sužinoti apie apylinkėse nenaudojamus žemės plotus, kuriuos parceliuojant ar perkant numatyta įsigyti GVSS sporto aikštelių įrengimui³².

Instrukcijos esmė atkartoją oficialųjį statutą, bet kartu išryškino ir specifines Sąjungos funkcijas, ypač tas, kurios nebuvo susijusios su sportine veikla. Archyvinė medžiaga taip pat atskleidžia, kad nuo pat įsteigimo GVSS veikė kaip elitinis sporto klubas, tikriausiai vienintelis toks Lietuvoje, nepriklausęs Lietuvos sporto lygai³³. Dar daugiau, Sąjungos sporto grandims ir nariams buvo griežtai uždraustos visos varžybos su išorinėmis organizacijomis; rungtyniavimas numatytas tik savosios struktūros viduje³⁴. Kartu sektantiškumą dar labiau stiprino ir tai, kad po GVSS vardu, sekant Italijos „juodmarškiniais“, Apsaugos VŠ pamažu įvedinėjo ritualinius elementus, kaip antai privalomas mirties apeigas, atliekamas GVSS grandies narių savo bendražygio laidotuvių metu³⁵. Manytina, kad viena didžiausių ir pompastiškiausių laidotuvių procesijų, kurioje GVSS žygiavo su savo regalijomis, buvo atentato prieš A. Voldemarą metu užmušto ministro pirmininko adjutanto ir aukšto Apsaugos nario ltn. Prano Gudyno laidotuvės 1929 m. gegužės 9 d. Visgi dažniausiai Sąjunga naudota propagandiniais tikslais ir „tautos valios“ demonstravimui, kaip, pavyzdžiui, siunčiant viešus pasveikinimus prezidentui A. Smetonai ir ministrui pirmininkui A. Voldemarui gruodžio 17 d. perversmo metinių proga ar priimant deklaracijas prieš režimo ir valstybės priešus³⁶.

³² LTA GV Vyriausio Štabo Instrukcija Nr. 5, ten pat, f. 378, ap. 13, b. 119, l. 6.

³³ Lietuvos Sporto Lygos Centro Komiteto raštas Švietimo Ministrui dėl finansinės paramos, 1929 04 19, ten pat, f. 933, ap. 1, b. 1444, l. 191.

³⁴ LTA GV Vyriausiojo Štabo įsakymas grupių vadams, 1928 08 24, ten pat, f. 563, ap. 1, b. 1, l. 70. „Kadangi dabar viešpataujanti Lietuvos sporto organizacijose ir jų aukščiausioje instancijoje – Sporto Lygoje – dvasia neatitinka „Geležinio Vilko“ Sporto Sąjungos ideologijai, tai Sąjunga nemato galimu įstoti Lietuvos Sporto Lygon ir bendradarbiauti su ja tol, kol drausmingumo ir tautiškumo pradai joje nebus tinkamoje aukštumoje“ (GVSS CŠ Prašymas Švietimo Ministrui gauti pašalpą (nuorašas) [1929 m. vasaris], ten pat, b. 50, l. 21).

³⁵ „Prie kapo, dar draugo neužpylus žemėmis, vado šaukiami vilkai pavardėmis. Visi atsako už save „aš“. Pašaukus mirusįjį, atsiliepia visi vienu galingu balsu „mes“. Tuo pabrėžiamas vieningumas, pasirošimas mirusįjį visiems pavaduoti. Kovotojo už Tautos garbę ir valstybės gerovę vardas turi likti kitų vilkų atmintyje paskutinėje valandoje dar visiems jį iškilmingai prisimenant ir dar kartą iškilmingai tuo pasižadant kovotojo spragas užpildyti“ (LTA GV Vyriausio Štabo aplinkraštis grupių vadams, 1928 10 21, ten pat, b. 2, l. 85). Palyginimui, italų „juodmarškinų“ mirties ritualas: S. G. P a y n e, min. veik., p. 104–105; S. R e i c h a r d t, *Faschistische Kampfbünde. Gewalt und Gemeinschaft im italienischen Squadrismus und in der deutschen SA*, Köln, 2002, S. 560–563.

³⁶ LTA GV Vyriausio Štabo aplinkraštis grupių vadams, 1928 12 12, *LCVA*, f. 563, ap. 1, b. 2, l. 89; LTA GV Vyriausio Štabo aplinkraštis grupių vadams, 1929 04 30, ten pat, b. 1, l. 129.

Kaip minėta, išskirtinės LTA GV pozicijos Lietuvoje, aukščiausiųjų valdžios instancijų parama ir protekcijos garantavo sėkmingą GVSS įkūrimą ir veiklą. Kartu reikia paminėti, kad Sąjunga finansuota iš specialių valstybinių fondų, nes visa Apsauga priklausė Vidaus reikalų ministerijai. Gana iškalbingi išlikę du individualūs Sąjungos prašymai papildomoms pašalpoms gauti. Pirmas teiktas tiesiogiai ministrui pirmininkui A. Volde-
marui³⁷, o antras – Švietimo ministerijai, dalijusiai finansinę paramą įvairioms Lietuvos organizacijoms³⁸. Įdomu tai, kad abu dokumentai atskleidžia viešos ir slaptos Sąjungos veiklos bruožus: aprašymuose nurodant, kam konkrečiai bus naudojami pinigai, A. Volde-
marui skirtame dokumente rašoma, jog už didžiąją dalį pinigų, be kito inventoriaus, bus įsigyta 4000 sportinių šautuvų, kai atvirame rašte ministerijai tik abstrakčiai minimi 900 lt., skirti šaudymo sportui gerinti³⁹. Tačiau gavusi iš Švietimo ministerijos 10 000 lt. pašalpą, už didžiąją dalį sumos GVSS pirko šautuvus⁴⁰.

Organizacijos augimas ir „intervencija“ į vidurines ir aukštesniąsias mokyklas

Pirmaisiais LTA GV ir GVSS organizaciniais metais VŠ neretai tekdavo koreguoti išleistų instrukcijų vykdymą. Priklausomai nuo politinės, socialinės bei etninės padėties apskrityse, kiekviena Apsaugos grupė ir jai pavaldžios kuopos turėjo specifinius uždavinius (kova su opozicija, sekimas, patruliavimas, valstybės sienų bei demarkacijos linijos pažeidėjų gaudymas ir pan.). Būta atvejų, kai grupių vadovybės visiškai nenorėjo steigti viešosios Apsaugos sekcijų, pagrįstai motyvuodamos, jog tai tik atskleis priešams jos egzistavimą, kas gerokai apsunkins „vilkų“ veiklą. VŠ dažniausiai griežtai nutraukdavo panašias diskusijas, primindamas apie duotą priesaiką be išlygų vykdyti visus įsakymus⁴¹. Visgi kai kuriais atvejais, kaip, pavyzdžiui, Klaipėdos krašte, kur dėl stiprių oponentų ir nepalankios politinės ir etnosocialinės situacijos reikėjo išlaikyti didesnę konspiraciją, kuriam laikui susilaikyta nuo sporto grandžių steigimo⁴².

³⁷ GVSS CŠ paskolos prašymas Ministrui Pirmininkui (nuorašas), 1928 12 31, ten pat, b. 50, l. 27–28.

³⁸ GVSS CŠ prašymas Švietimo Ministrui pašalpai gauti (nuorašas), ten pat, l. 21.

³⁹ GVSS CŠ sąmata 1929 metams, ten pat, l. 22.

⁴⁰ GVSS CŠ darbų apyskaita, 1929 08 26, ten pat, b. 50, l. 4.

⁴¹ LTA GV Vilkaviškio grupės štabo raportas Vyriausiojo Štabo viršininkui, 1928 06 28, ten pat, b. 48, l. 3; LTA GVSS Centro Štabo atsakymas Vilkaviškio grupės štabui, 1928 07 02, ten pat, l. 7. Visgi vėliau Vyriausias štabas sušvelnino savo pozicijas, leisdamas „vilkams“ šlietis prie šaulių ir taip atlikti fizinį-karinį pasirengimą (LTA GV Šakių grupės štabo kreipimasis į Vyriausiąjį Štabą, 1928 09 06, ten pat, l. 20; LTA GV Vyriausiojo Štabo atsakymas Šakių grupės vadui, 1928 09 12, ten pat, l. 24).

⁴² LTA GV Klaipėdos Apygardos štabo raštas Vyriausiojo Štabo Sporto skyriui, 1928 09 13, ten pat, l. 22; LTA GVSS Centro Štabo atsakymas GV Klaipėdos Apygardos vadui, 1928 09 21, ten pat, l. 23.

Jaunimo sporto grandžių steigimas buvo nauja ir labai svarbi GVSS veiklos sritis. Kaip minėta, be Apsaugos dengimo, Sąjunga verbavo naujus narius, o jaunimo indoktrinacija radikalia tautine dvasia garantavo ne tik GV organizacijos ir idėjų tęstinumą, bet ir stiprią atramą tautininkų režimui. 1928 m. rudenį GVSS CŠ išleido pirmus nurodymus steigti jaunesnių nei 17 metų „juniorų–vilkiukų“ grandis prie vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų. Jiems vadovauti skirti vyresnieji „vilikai“, kurie privalėjo ugdyti jaunimo punctualumą, drausmę bei tvarką, tačiau neatskleidžiant Apsaugos egzistavimo paslapties⁴³. Nors ir palaikomas aukščiausiųjų valdžios struktūrų, GVSS skverbimasi į mokyklas kurių laiką apsunveno opoziciškai nusiteikusių vidurinių, aukštesniųjų mokyklų bei gimnazijų pedagogų priešinimasis, dauguma kurių buvo susiję su LKD ir Katalikų Bažnyčia. Precedentu laikytinas 1928 m. spalio pradžioje Marijampolės Rygiškių Jono gimnazijos mokinių (sudariusių atskirą Apsaugos kuopą Marijampolės GV grupėje) prašymas mokyklos vadovybei leisti jiems įkurti GVSS grandį⁴⁴. Gimnazijos direkcija, keletą mėnesių dėsusi, uždraudė atidaryti grandį⁴⁵. Tuo pat metu Sąjunga gavo paaiškinimą iš aukštesnių administracinių institucijų, jog įstatymiškai ji negalėjo steigti ir kontroliuoti sporto grandžių veiklos mokyklose, o norėdama tai daryti, turi pakeisti savo įstatus⁴⁶. Marijampolės mokinių grandies steigimas užsitęsė iki 1929 m. vasaros⁴⁷, tačiau po šio precedento CŠ pradėjo rūpintis aukščiausiųjų valdžios institucijų leidimu „intervencijai“ į mokyklas. Visgi, nepaisant draudimų, kai kurie Apsaugos grupių štabai rasdavo aplinkinių kelių sporto grandžių steigimui mokyklose. Savotiška alternatyva tapo „vilku“ aktyviai kuriamos Jaunosios Lietuvos sąjungos skyrių atidarymas. Pavyzdžiui, Kėdainių gimnazijoje jaunalietuvių kuopą sudarė devyni tikrieji „vilikai“ ir dvidešimt „juniorų–vilkiukų“. Kaip ir Marijampolėje, Kėdainių gimnazijos valdžia stabdė sporto grandies steigimą, tad nuspręsta oficialiai sukurti Jaunosios Lietuvos sporto sekciją su įstatais, identiškais GVSS⁴⁸. Aktyvūs Kėdainių jaunieji „vilikai“ net išvertė ir padaugino Markovo „Sakalų“ gimnastikos vadovėlį – bene vienintelį tokį savarankišką GVSS skyrių leidinį⁴⁹.

⁴³ LTA GVSS Centro Štabo aplinkraštis grupių vadams, 1928 10 22, ten pat, b. 1, l. 80.

⁴⁴ LTA GV Marijampolės grupės štabo paklausimas Vyriausiajam Štabui apie mokinių grandies steigimą, 1928 10 08, ten pat, b. 48, l. 26; Vyriausiojo Štabo atsakymas Marijampolės grupės vadui, 1928 10 18, ten pat, l. 27.

⁴⁵ LTA GV Marijampolės grupės štabo Sporto skyriaus raportas Vyriausiam Štabui, 1929 01 29, ten pat, b. 47, l. 72. Įdomu, kad Vyriausiam štabe ant šio raporto pažymėta „Kliūtis neatidėliojant pašalinti“. Dėl to galima paminėti prašymą švietimo ministrui leisti atidaryti GVSS grandis mokyklose (nuorašas; po 1929 02 15), ten pat, b. 50, l. 23.

⁴⁶ Kauno miesto ir apskrities viršininko raštas GVSS valdybai, 1928 12 07, ten pat, b. 49, l. 50.

⁴⁷ LTA GV Marijampolės grupės štabo raportas Vyriausiam Štabui, 1929 06 02, ten pat, b. 47, l. 2, 4.

⁴⁸ LTA GV Kėdainių grupės štabo Sporto skyriaus raportas Vyriausiam Štabui, 1929 03 22, ten pat, l. 44–45.

⁴⁹ LTA GV Kėdainių grupės štabo Sporto Skyriaus raportas Vyriausiam Štabui, 1929 03 13, ten pat, l. 39; M a r k o v a s, *Sakalų gimnastika* (iš rusų kalbos vertė M. Piliponis), „Geležinio Vilko“ Sporto Sąjungos Kėdainių Skyriaus leidinys (Kėdainiai, 1929) [rankraščio kopija], ten pat, l. 40.

Galiausiai 1929 m. balandžio 10 d. švietimo ministras Konstantinas Šakenis atskiru nurodymu liepė netrukdyti Sąjungos mokinių grandžių steigimui vidurinėse ir aukštesniosiose mokyklose, kartu patvirtindamas ir jų veiklos norminimo taisykles⁵⁰. Tokiu būdu Sąjunga gavo išskirtines teises pradėti mokinių „vilkinimą“ organizuojant karinį ir sportinį rengimą. Pažymėtina, jog keliomis dienomis anksčiau K. Šakenis pasirašė kitą įsakymą, įvedantį mokyklose bendrąją jaunimo karinio rengimo programą⁵¹. Manytina, kad šie du oficialūs aktai nebuvo atsitiktiniai, jie glaudžiai papildė vienas kitą. Kartu dalinai priartėta prie aukščiau minėtų „ginkluotos tautos“ bei visuomenės militarizavimo per sportą planų. Nors GVSS mokinių sporto grandys funkcionavo kaip užklausinės organizacijos, tačiau su šiais įsakymais (bent teoriniame lygmenyje) dalis mokinių praktikavo sportinį-karinį parengimą tiek mokykloje, tiek ir už jos ribų. Šiuo aspektu Lietuva neatsiliko nuo kitų panašius įstatymus turėjusių, valstybių, o turint galvoje LTA GV paskirtį, ypač supanašėjo su fašistine Italija, kur 1927 m. sukarintai fašistinio jaunimo organizacijai „Balilla“ buvo deleguotas mokinių fizinio rengimo kuravimas mokyklose⁵².

Pamažu augant Apsaugai, plėtėsi ir Sporto sąjungos gretos, didėjo grandžių ir jų narių skaičius. Nors konkrečių duomenų, kiek būta GVSS narių, nerasta, tačiau, kaip minima 1929 m. rugpjūčio pabaigoje rašytoje darbų apyskaitoje, tuo metu kiekvienas sporto skyrius turėjo apie 10–15 grandžių su 20 ir daugiau „vilku“ kiekvienoje. Tokiu būdu 23-juose šalies apskričių Sąjungos skyriuose galėjo būti apie 300 grandžių su 5500–6000 narių⁵³.

Sporto militarizavimas, kovinių būrių užuomazgos ir bandymai „suvilkinti“ Lietuvos visuomenę

Kaip minėta, GVSS paskirtis buvo Apsaugos fizinio ir karinio rengimo platforma. Oficialiajame Sąjungos statute numatyta kultivuoti: „(...) šaudymą, dviračių ir vandens sportą, boksą, lengvąją atletiką, krepšinį, tautiškus žaislus, karišką mankštą ir visas kitas sporto šakas, kurios labiausiai lavina drąsą (...) leisti specialią literatūrą, ruošti instruktorių

⁵⁰ Nemokamas „Švietimo darbo“ priedas: Švietimo Ministerijos aplinkraščiai ir įsakymai, 1929, t. 1, p. 25–26.

⁵¹ Ten pat, p. 22–25.

⁵² A. P o n z i o, min. veik., p. 45–46.

⁵³ GVSS Centro Štabo darbų apyskaita, 1929 08 26, *LCVA*, f. 563, ap. 1, b. 50, l. 4. Apsaugos vesta statistika rodo, kad 1929 m. viduryje 21-oje apskrityje jai priklausė 4164 aktyvūs „vilikai“ (LTA GV sudėties žinios 1929 m. birželio 1 d., ten pat, f. 378, ap. 7, b. 486, l. 35). Skaičiuodamas taip pat turėjau galvoje, kad Apsauga tuo metu dar tyrė apie 1000 kandidatų, o kartu Sąjunga mokyklose jau buvo pradėjusi organizuoti jaunimo iki 17 m. sportines grandis.

kursus, įrengti sporto aikšteles, sales, savo klubus ir t. t.⁵⁴ Tad buvo derinami sportas ir karinis lavinimas. 1928 m. rudenį GVSS CŠ parengtose „vilku“ treniruočių programose (žiemos ir bendrojoje) galima pastebėti, kad daugiausia dėmesio skirta šaudymui. Treniruotasi sportiniais šautuvais („montekristais“), bet kartu planuota supažindinti ir su įvairių tipų lengvaisiais koviniais ginklais, kulkosvaidžiais, mokyti naudotis sprogmenimis⁵⁵. Spartesnis karinis ir fizinis rengimas prasidėjo tik 1929 m. Pradėta raportuoti apie vykdomų užsiėmimų rezultatus, kuriuos neretai vedė samdomi kariuomenės sporto instruktoriai⁵⁶. 1929 m. balandį CŠ nusiuntė raštą krašto apsaugos ministrui, prašydamas skirti kovinių ginklų „vilku“ apmokymams⁵⁷. Birželio pradžioje GVSS Kauno skyrius gavo leidimą iš Centrinio artilerijos sandėlio rekvizuoti tris kulkosvaidžius ir šešis įvairių sistemų šautuvus⁵⁸. Nors gauti ginklai buvo labai prastos būklės⁵⁹, tačiau vasaros pabaigoje pranešta apie vykdomus mokomuosius šaudymus iš kulkosvaidžių⁶⁰.

Nuo 1929 m. pradžios gerokai paspartėjus ir susisteminus Apsaugos vykdytą Lietuvos institucijų ir visuomenės „suvilkinimo“ planą, plėtėsi ir GVSS veiklos sferos. Sausio–vasario mėn. GVSS posėdžių protokolai atskleidžia numatomas naujas darbų kryptis: 1) vidinio organizacinio bei fizinio parengimo gerinimą (sutvarkant skyrių vadovybių sudėtį, steigiant savų sporto instruktorių rengimo kursus, prašant Švietimo ministerijos leisti aukštesniosiose ir vidurinėse mokyklose steigti sporto grandis ir kt.); 2) išorinė veikla, kurios pagrindiniu uždaviniu numatytas projektas perorganizuoti Lietuvos sporto lygą. Pastarojo parengimas deleguotas GVSS viršininkui (o kartu ir Sporto lygos valdybos nariui) Pyragiui⁶¹. Anot jo, ši iniciatyva ėjo iš pačios Vyriausybės, o parengtas projektas buvo pateiktas GVSS vardu; jo esmė – viso šalies sporto suvalstybinimas. Tačiau tikriausiai dėl blogėjančių santykių tarp A. Smetonos ir A. Voldemaro bei konkurencijos su kitomis tautininkų grupėmis (pvz., trintis su Sporto lygos pirmininku, jaunimo karinio rengimo programos rengėju, karininku dr. Antanu Jurgelioniu), jokio atsako į šią iniciaty-

⁵⁴ „Geležinio Vilko“ Sporto Sąjungos Statutas, l. 83b–83b (ap).

⁵⁵ LTA GVSS Centro Štabo Instrukcija no. 1. Žiemos užsiėmimų programa, *LCVA*, f. 563, ap. 1, b. 44, l. 17; LTA GVSS Centro Štabas. Instrukcija nr. 22 [nr. 2 – VP], 1928 09 23, ten pat, l. 1.

⁵⁶ LTA GV Ukmergės grupės štabo raportas Vyriausiam Štabui, 1929 03 16, ten pat, b. 47, l. 41.

⁵⁷ GVSS CŠ raštas Krašto Apsaugos Ministrui, 1929 04 18, ten pat, b. 50, l. 8.

⁵⁸ GVSS CŠ įgaliojimas ginklams gauti, 1929 06 01, ten pat, l. 6.

⁵⁹ LTA GV Kauno grupės raportas Vyriausiam Štabui, 1929 06 16, ten pat, b. 49, l. 14.

⁶⁰ LTA GV Kauno grupės štabo raportas Vyriausiam Štabui, 1929 09 11, ten pat, f. 378, ap. 13, b. 131, l. 25.

⁶¹ GVSS CŠ 1929 m. sausio mėn. 12 d. posėdžio protokolas, ten pat, f. 563, ap. 1, b. 46, l. 2; GVSS CŠ 1929 m. sausio 25 d. posėdžio protokolas, ten pat, l. 1; GVSS CŠ 1929 m. vasario m. 15 d. posėdžio protokolas, ten pat, l. 3; J. L i u p k e v i č i u s, *Kūno kultūra ir sportas Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.), Lietuvos kūno kultūros ir sporto istorija*, Vilnius, 1996, p. 45–56.

vą nesulaukta⁶². Pažymėtina, kad Lietuvos sportas suvalstybintas 1932 m., priėmus Kūno kultūros įstatymą⁶³.

Siekdama tobulinti vidinę struktūrą bei tapti dar labiau nepriklausoma nuo kitų organizacijų GVSS numatė savų sporto ir karinių instruktorių rengimą. Aukštojoje Panemunėje, leidus Aukštųjų karininkų kursų vadovams, organizuoti „gimnastikos“ apmokymai būsimiems „vilksams–instruktoriams“. Patogumo dėlei grupė surinkta tik iš Kauno skyriaus narių, kurie, kaip tikėtasi, turėjo pasiręngti tiek, kad ateinančią vasarą galėtų vesti provincijų skyriuose CŠ nustatytą sporto programą. Tačiau šie kursai dėl neaiškių aplinkybių savo tikslo nepasiekė⁶⁴. Įvedus karinio rengimo programas mokyklose, tautininkų J. Basanavičiaus mokytojų sąjunga taip pat pradėjo rūpintis mokytojų fiziniu-kariniu lavinimu. Siekta, kad mokytojai praktiškai įsisavintų KAM parengtą ir Švietimo ministerijos patvirtintą „Kariško jaunuomenės parengimo programą“⁶⁵. Tad, naudodamiesi proga, CŠ skatino kauniečius mokytojus „vilkus“ įsirašyti į kursus, tuo tikriausiai bandydami dalinai kompensuoti nepavykusią GVSS iniciatyvą⁶⁶.

Rengdamas personalą GVSS CŠ rūpinosi ir savos sportinės infrastruktūros kūrimu. Kaip numatyta 1928 m. instrukcijoje, Sąjungos skyriai ieškojo tinkamų žemės plotų savų sporto stadionų steigimui. Pirmasis žemės sklypą ir leidimą statyti stadioną gavo Kėdainių skyrius. Žemės reformos valdybos nutarimu, jam nuomos pagrindais (iki 1941 m. balandžio) perduotas 1,5 ha Kėdainių dvaro sklypas⁶⁷. Skyrius parengė darbų planą daugiafunkcinio stadiono įrengimui ir laukė finansavimo iš CŠ⁶⁸. 1929 m. stadionus planuota steigti Kalvarijoje, Kretingoje ir kitur. Rengdama savo infrastruktūrą, 1929 m. balandžio mėn. viduryje GVSS inicijavo sporto halės statymo Kaune planą. Tam nusiųsti užklausimai Lietuvos sporto lygai ir Kauno miesto valdybai, prašant jų nuomonės dėl halės statymo bei nurodant, jog Sąjunga jau buvo užmezgusi ryšius su užsienio rangovais, laukusiais oficialaus leidimo ir finansavimo darbams pradėti⁶⁹. Sporto

⁶² (GVSS CŠ darbų apyskaita, 1929 08 26, *LCVA*, f. 563, ap. 1, b. 50, l. 4.). Reikia paminėti, kad sporto suvalstybinimas įvyko priėmus Kūno kultūros įstatymą 1932 m. liepą, kuriuo sportas perduotas Kūno kultūros rūmų, kontroliuojamų Švietimo ministerijos, žinion (Kūno kultūros įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1932 07 15, Nr. 390, p. 3).

⁶³ Ten pat.

⁶⁴ GVSS CŠ darbų apyskaita, 1929 08 26, *LCVA*, f. 563, ap. 1, b. 50, l. 4.

⁶⁵ Lietuvių Mokytojų Tautininkų Basanavičiaus sąjungos Centro Valdybos raštas Aukštųjų Karininkų Kursų viršininkui, 1929 06 11, ten pat, f. 5, ap. 1, b. 1, l. 28.

⁶⁶ LTA GV Kauno grupės štabo įsakymas kuopų vadams, 1929 07 08, ten pat, f. 563, ap. 1, b. 191, l. 66.

⁶⁷ Žemės sklypo perdavimo aktas, 1929 03 15, ten pat, b. 47, l. 11–12.

⁶⁸ LTA GV Kėdainių grupės štabo sporto skyriaus raportas Vyriausiam Štabui, 1929 05 14, ten pat, l. 7.

⁶⁹ GVSS CŠ raštas Lietuvos Sporto Lygos Centro Komitetui, 1929 04 18, ten pat, f. 933, ap. 1, b. 1444, l. 173; GVSS CŠ prašymas Kauno Miesto Valdybai, 1929 04 18, ten pat, l. 174.

lyga parėmė šį siūlymą ir apie tai informavo Kauno miesto valdybą⁷⁰. Tačiau pastaroji, matyt, tuo nesusidomėjo.

Apskritai, iki Ministrų kabineto krizės 1929 m. rugsėjį ir dėl jos įvykusio LTA GV skilimo į A. Smetonos ir A. Voldemaro šalininkus, GVSS sportinė veikla sparčiai augo. Turėdama apie 5000 fiziškai, kariškai ir ideologiškai treniruojamų vyrų, Apsauga (kuriai atspindėjo Sporto sąjunga) tapo panaši į nedidelę kariuomenę („aktyvi sargyba, vidaus kariuomenė“⁷¹), pirmiausia pavaldžią savo šefui ministrai pirmininkui A. Voldemarui. Neatsitiktinis organizacinis ir ideologinis panašumas su italų „juodmarškiniais“ lydėjo ir kitą šios fašistinės organizacijos aspektą – kovinių būrių steigimą. Nors Apsaugos slaptumas neleido intensyviau vystyti šios veiklos, tačiau tai, kad LTA GV terorizavo Lietuvos tautininkų ir Apsaugos ideologijai nepritariančią visuomenę, o ypač tuos, kurie vienaip ar kitaip trukdė ar priešinosi A. Smetonos ir A. Voldemaro režimui – nors ir fragmentiškai, bet aiškiai atsiskleidžia tiek archyvuose dokumentuose, tiek ir to meto periodinėje spaudoje. Dažnai iš trumpų opozicinėje spaudoje pasirodančių pranešimų galima susidaryti apytikrą vaizdą apie Apsaugos (per GVSS) naudotas priemones „suvilkinant“ Lietuvos visuomenę. Šia veikla užsiimta nuo pirmųjų Sąjungos įkūrimo dienų. Plačiau nesigilinant į šią temą, galima būtų paminėti vieną ryškesnių pavyzdžių, iliustravusių GVSS kaip kovinio radikaliųjų tautininkų sparno veiklos pobūdį.

Pirmąjį Sporto sąjungos prisistatymą viešoje erdvėje inicijavo patys „vilikai“. 1928 m. liepą išspausdintame straipsnyje „Lietuvos aide“ jie iš karto pasmerkė visas jaunimo organizacijas kaip neveiklias, išžižusias, neturinčias tinkamų vadų ir pan. Anot autoriaus, naujoji organizacija turėjo ištaisyti šiuos trūkumus, nes jos išskirtinumas slėpė absoliučiam narių paklusnume vadams ir paramilitariniam organizacijos pobūdį: „Pasitikėjimas ir disciplina „G.V.“ sporto s-goje stovi pirmoje vietoje. Iš tų dviejų sąvokų išeinant, pirmininkus pakeistų viršininkai, valdybas – štabai, rinkimus – skyrimai, balsavimus – sprendimai ir nutarimus – įsakymai.“⁷²

Tokia agresyvi retorika greitai atkreipė kairiosios ir dešinėsios opozicijos dėmesį. LKD „Rytas“, bendromis frazėmis svarstydamas apie visuomeninę ir politinę prievartą, sustojo ties režimais, kuriems valdyti padėjo specialiai įsteigtos slaptos organizacijos, kaip pavyzdį pateikdamas amerikiečių Kukluksklaną. Įspėta, kad toks visuomeninis tero-

⁷⁰ LSL Centro Komiteto raštas Kauno Miesto Valdybai, 1929 04 24, ten pat, l. 183.

⁷¹ LTA GV Statutas [2-ra redakcija], 1928 m. vidurys, ten pat, f. 563, ap. 1, b. 2, l. 40.

⁷² Vilkas, „Geležinio Vilko“ sporto sąjunga“, *Lietuvos aidas*, 1928 08 10, Nr. 128(342), p. 6. Kartu autorius gyrėsi, kad į GVSS jau buvo įsirašę keli tūkstančiai jaunuolių, kas buvo visiškai netiesa. Iš išlikusių gana fragmentiškų duomenų galima būtų manyti, kad 1928 m. rugpjūčio pabaigoje GVSS priklausė apie šimtas LTA GV narių, nes ne „vilkams“ tuo metu sąjunga buvo uždaryta.

ras neišvengiamai vedė prie pilietinio karo⁷³. Aliuzijos į Apsaugos egzistavimą Sąjungos šešėlyje buvo aiškios. Gana greitai garsas apie GVSS – lietuvišką Kukluksklaną – pasiekė kitas šalis, kaip antai Lenkiją, Vokietiją ir JAV⁷⁴. Tam pagrindo davė ir Šiaulių laikraščio „Momentas“ redaktoriaus Kazio Bridžiaus pagrobimas 1928 m. naktį iš rugpjūčio 24 į 25 d., kurį, kaip manyta, įvykdė sukarintos GVSS aktyvistai⁷⁵. Tiek dešinioji, tiek kairioji spauda svarstė šį incidentą (aiškinta, kad K. Bridžius nukentėjo dėl kai kurių straipsnių, išspausdintų „Momente“). Pastebėtina, kad jokio atgarsio nesulaukta iš valdžios ar tautininkų pusės. Įbaugintas susidorojimu K. Bridžius paliko laikraščio atsakingojo redaktoriaus vietą ir atsisakė duoti parodymus policijai. Pagrobimo byla buvo nutraukta. Šie įvykiai vertė opozicinę spaudą klausti, kieno užsakymu vykdytas visuomenės teroras Lietuvoje, nes, kaip pastebėta, tai buvo nebe pirmas tokio organizuoto ir nenubausto išpuolio pavyzdys⁷⁶. Dalinai dėl šių įvykių „Momentas“ atsidūrė „vilkų“ rankose (redaguojamas Jurgio Janulaičio⁷⁷) ir iki pat uždarymo 1930 m. vasarą retransliavo Apsaugos propaguotą ideologiją⁷⁸.

Incidentas Šiauliuose iliustravo, kaip LTA GV narių treniruotės pritaikomos praktiškai. Prievartos metodų taikymas ypač padažnėjo po nepavykusio pasikėsینimo į A. Volde marą 1929 m. gegužės 6 d. Visoje Apsaugoje buvo įvesta karo būklė, padidintas ginkluotų „vilkų“ patruliavimas gatvėse, sekimas, padažnėjo Apsaugos patrulių susistumdymai su tautinių mažumų atstovais (ypač lenkikalbiais ir žydais). Apsaugos deklaruojamas

⁷³ Neleistini darbai, *Rytas*, 1928 10 12, Nr. 155(1335), p. 1.

⁷⁴ Kas tie lietuviški „Ku–Kluksai“?, *Darbininkas*, 1928 09 09, Nr. 36(471), p. 3.

⁷⁵ „Momento“ reformos; Drąsus ir netikėtas užpuolimas ant buv. „Momento“ faktinio redaktoriaus p. K. Bridžiaus; Dvi baimės, Chuliganizmo antplūdis, *Šiaulietis*, 1928 09 02, Nr. 35, p. 2–3. „Energingesnieji vietos sportininkai“ apie Šiaulių GVSS įkūrimą – vieną pirmųjų įregistruotų GVSS grandžių – pasiskelbė tame pačiame „Momente“ liepos mėnesį (Šiauliuose steigiamas „Geležinis Vilkas“, *Momentas*, 1928 07 22, Nr. 4, p. 2).

⁷⁶ J. K a r p i s, Patamsių „riteriai“, *Rytas*, 1928 09 05, Nr. 200(1380), p. 1. Banditizmo reiškiniai, *Lietuvos žinios*, 1928 09 06, Nr. 197(2811), p. 1. J. Karpio straipsnyje tikriausiai pirmą kartą paminėta „Baltojo žirgo“ organizacija, kuri steigta ginkluotam pasipriešinimui tokiems teroristiniams išpuoliams. Pažymėtina, kad „Baltojo žirgo“ (kaip manyta, priklausiusio krikščionims demokratams) medžioklė buvo vienas svarbiausių LTA GV užsiėmimų per visą organizacijos egzistavimo laiką. Visgi, ar reali buvo ši savignyos grupė – neaišku. „Vilkų“ Vyriausiasis štabas manė, kad ji formuota iš senųjų, dar LKD valdymo laikais suburtų vadinamųjų „Fasistinių kovos komitetų“, terorizavusių Lietuvos visuomenę 1923 ir 1926 m. rinkimų į seimą metu (plačiau: V. P e t r o n i s, The Emergence of Lithuanian Radical Right (1922–1927), *Journal of Baltic Studies*, priimta publikacijai 2014 metams).

⁷⁷ NKVD sąrašuose Janulaitis figūravo kaip buvęs GV narys (1930 m. ginklus gavusių narių sąrašas, 1940 lapkritis, *LCVA*, f. 563, ap. 1, b. 190, l. 6).

⁷⁸ Deja, uždarius LTA GV 1930 m. gegužę, Šiaulių grupės archyvas buvo pačių „vilkų“ sunaikintas. Iš likusių Šiaulių grupės susirašinėjimo su Vyriausiu štabu bei kitomis grupėmis galima manyti, kad Apsauga ir Sporto sąjunga čia buvo išvysčiusi plačią, aktyvią bei prievartos nestokojusią veiklą (pvz., Nauja laikraštinių kū etika, *Lietuvos žinios*, 1928 09 06, Nr. 197(2811), p. 3).

sektantiškas elitizmas neigiamai veikė jaunų „vilkų“ moralę. Tai pasireiškėdavo arogantišku elgesiu, alkoholio vartojimu, savo tiesos įrodinėjimu kumščiais ar net ginklais⁷⁹.

Nors oficialiai Sporto sąjunga egzistavo ilgiau nei Apsauga, kuri buvo uždaryta 1930 m. gegužės pabaigoje, tačiau jos veikla apmirė daug anksčiau – 1929 m. rudenį atleidus A. Voldemarą iš ministro pirmininko pareigų ir dėl to įvykusio LTA GV skilimo į priešiškas A. Smetonos ir A. Voldemaro šalininkų grupes. Pastarajai priklausė aktyviausieji Apsaugos nariai, vadinamasis „senasis štabas“ su VŠ vadu Algirdu Sliesoraičiu priešakyje. Tačiau „vilkam“, A. Smetonos šalininkams, paėmus viršų, dalis „senojo štabo“ buvo įkalinta, dalis išsklaidyta, deportuojant juos į Lietuvos provinciją. Paradoksaliai slaptosios Lietuvos tautinės apsaugos A. Voldemarą palaikiusieji „vilikai“ buvo priversti pasitraukti į pogrindį ir nuo 1929 m. rudens pradėjo formotis būsimųjų voldemarininkų branduolys. Kaip žinoma, jų aktyvi pagrindinė veikla, ypač pirmoje 4-ojo dešimtmečio pusėje, tęsė LTA GV laikais išdirbtą slaptos kovos strategiją, o GVSS fizinis, karinis bei ideologinis parengimas, manytina, taip pat buvo svarbus voldemarininkų organizuotumo ir kovingumo faktorius.

GVSS viršininkas Pyragius ir dauguma Sporto sąjungos CS taip pat palaikė ministro pirmininko politinę liniją, todėl praktiškai visa GVSS veikla buvo suspenduota įvykus Apsaugos skilimui. Visgi organizacija vegetavo daugiau nei metus, kai 1930 m. lapkričio 7 d. Sporto sąjunga buvo oficialiai uždaryta kaip „(...) įgijusi priešingą įstatymams krypsnį“⁸⁰. Per kitą pusmetį policija likvidavo visas GVSS provincines grandis ir konfiskavo jų nuosavybę. Tačiau daugumoje jų nerasta jokio turto, o didžioji dalis bylų ir dokumentų, susijusių su grandžių veikla bei korespondencija, buvo sunaikintos pačių „vilkų“ tuoj po organizacijos skilimo 1929 m.⁸¹

Vietoje išvadų

Trumpai, tačiau aktyviai gyvavusi „Geležinio vilko“ Sporto sąjunga buvo unikali organizacija ne tik Lietuvos, bet ir Europos kontekste. Išoriškai savo principais ji panėšėjo

⁷⁹ Vyriausiojo Štabo gauti apskričių grupių narių raportai ir charakteristikos, *LCVA*, f. 563, ap. 1, b. 10, l. 10–11; Vyriausiojo Štabo gauti apskričių grupių narių raportai ir charakteristikos, ten pat, b. 8, l. 20; G. R u d i s, Antisemitinės tendencijos voldemarininkų judėjime 1928–1940 m. (konferencijos pranešimas) <<http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/2000%20seminaras%20apie%20antisemitizma/G.%20Rudzio%20pranesimas.doc>> [žiūrėta 2013 09 12].

⁸⁰ Kauno miesto ir apskrities viršininko raštas Piliečių apsaugos departamentui, 1931 01 12, *LCVA*, f. 394, ap. 1, b. 137, l. 1.

⁸¹ VRM kriminalinės policijos II rajono viršininko raportas kriminalinės policijos direktoriui, 1930 12 30, ten pat, f. 378, ap. 13, b. 48, l. 11; Panevėžio miesto ir apskrities viršininko raportas Piliečių apsaugos departamento direktoriui, 1931 04 21, ten pat, f. 394, ap. 1, b. 137, l. 2.

į kitus sukarintus sportinius klubus bei paramilitarines grupes, besidengusias sportu. Tačiau Lietuvos atveju GVSS buvo tik ledkalnio viršūnė, savimi dengusi kitą plačiau po šalį išsikerojusią slaptą valstybinę naująjį režimą saugojusią ir profašistinę ideologiją propagavusią Lietuvos tautinę apsaugą. Sporto sąjunga tarytum membrana skyrė savo motininę organizaciją nuo pašalinių akių. Pažymėtina, kad tuo ypač sėkmingai manipuluota po LTA GV uždarymo 1930 m. gegužę ir po jo sekusių trijų „vilků“ ir jų bendraminčių nesėkmingų bandymų sugrąžinti A. Voldemarą į valdžią tų pačių metų liepos–rugpjūčio mėnesiais⁸². Taigi vienu pagrindinių bruožų, išskyrusių lietuviškąją GVSS iš kitų panašių sukarintų dešiniųjų Europos junginių, buvo būtent šis tiesioginis ryšys su vyriausybe bei organizacinis dvilypumas.

Lietuvos kontekste GVSS buvo ypatinga ne tik savo griežta karine struktūra ir stipriai akcentuotu profašistiniu ideologiniu elementu, bet kartu ir sektantiška bei elitine pozicija tiek visų organizacijų, tiek ir apskritai Lietuvos visuomenės atžvilgiu. Kaip matyti iš jos veiklos, Sąjunga (per Apsaugą) siekė tapti nepriklausoma nuo visuomenės ir net nuo valstybės organizacija, su aukščiausiųjų valdžios pareigūnų parama įgavusi ideologinės kontrolės institucijos bruožų. Vykdydama intervencinę strategiją bei vystydama „vilkinimo“ planus, LTA GV „valė“ ir kuravo įvairias visuomenines patriotines organizacijas (Šaulių sąjungą, skautus, Jaunąją Lietuvą, savanorių organizacijas ir t. t.), gavo teisę dalinai vykdyti mokinių karinį bei ideologinį rengimą, inicijavo šalies sporto sistemos reformą ir pan.

Kartu imituojant fašistinę Italiją bei jos sukarintas organizacijas, per GVSS importuoti ir paleisti į apyvertą nauji tautinės valstybės ir jos vadų garbinimo, tautinių kovotojų mirties ir kitokie ritualai, propagandiniai (ir kartais prievartiniai) būdais formuotas naujojo režimo visuomeninis palaikymas ar jo iliuzija. Dėl to tauta, tautinė valstybė ir tautos vadai buvo sakralizuoti. Kartu tik vyrus priėmusi Apsauga ir GVSS įgavo savotiškų viduramžiškų ordino bruožų, ką gana vaizdžiai apibūdino Sporto sąjungos Kėdainių skyriaus viršininkas, pavadinęs naujų narių verbavimą „prozelitų“ ieškojimu⁸³.

Nors dėl A. Smetonos ir A. Voldemaro konflikto daugelis Apsaugos ir GVSS iniciatyvų nepasiekė rezultatų, tačiau, manyčiau, kad, atsižvelgiant į straipsnyje trumpai išdėstytas pagrindines tendencijas, galima teigti, kad laikui bėgant ir visai Apsaugai tapus vieša organizacija (o tokie planai jau buvo parengti), Lietuvoje būtų atsiradusi stipri, ginkluota, valdžią remianti kovinė grupė, panaši į italų Savanorišką miliciją ar nacių SA.

⁸² Šis struktūrinio persipynimo naudingumas matyti iš Apsaugos pagrindinio įkūrėjo ir „senojo“ GV VŠ vado A. Sliesoraičio tardymo protokolų, kuriuose jis meistriškai pynė pasakojimą apie Apsaugą su Sporto sąjungos veikla, tuo iš esmės nemeluodamas, tačiau atskleisdamas tik labai mažą dalį tiesos (Algirdo Sliesoraičio tardymo protokolas, 1930 08 27, ten pat, f. 507, ap. 3, b. 113, l. 246–249).

⁸³ Kėdainių GVSS viršininko laiškas Vyriausiajam Štabui, 1929 02 24 (?), ten pat, f. 563, ap. 1, b. 47, l. 71.

UNDER THE COVER OF SPORTS: RADICAL RIGHT-WING MOVEMENT AND SPORTS ORGANIZATION “GELEŽINIS VILKAS” IN LITHUANIA (1928–1930)

Summary

VYTAUTAS PETRONIS

Organized physical training and sports as a pastime originated in the 19th century and rapidly escalated after World War I, thus acquiring obvious militaristic forms. This for the most part can be associated with the radicalization of right- and left-wing ideologies which spared much more attention to military training of their members than to mass physical training. Until the coup d'état of December 17, 1926 Lithuania hardly participated in these pan-European socio-political processes. However, with the ascent to power of A. Smetona and A. Voldemaras, the new regime took up a wider secularization and nationalistic indoctrination of the society and the situation changed. Pursuing a more particular political identity of the national state, aspiring to more efficiently ideologically mobilize the Lithuanian society and at the same time combat powerful internal and external opponents, time and time again eyes were turned to the example of fascist Italy which would boast of unparalleled results.

This article briefly reviews a single aspect of the relationship between ideology and sports, namely the attempts of representatives of the Lithuanian radical right who formed a covert governmental pro-fascist organization – Lithuanian national guard movement “Geležinis vilkas” (“The Iron Wolf”), publicly known as sports association “Geležinis vilkas”, to militarize part of the Lithuanian society (especially the young generation) under the cover of sports and at the same time, following certain methods of the fascist Italy, enhance public support of A. Smetona and A. Voldemaras' regime, by means of interventional tactics of surveillance, control and coercion as well as forming combatant squads of radical nationalists. Implementation of the Lithuanian programme of “fascist intervention” was aimed not only at the takeover, control and “deuration” from ideologically disloyal elements of the country's governmental institutions and public organizations, but also at stripping the country's society of all reservations in trusting “the nation's leaders”. The above-described situation in the jargon of the Lithuanian national guard was referred to as Lithuania's “wolfization”.

Gauta 2013 m. vasario mėn.

Vytautas Petronis. Filosofijos mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto mokslo darbuotojas. Tyrinėjimų temos: XIX a. Rusijos imperijos istorija, istorinė kartografija, kultūrinė geografija, nacionalizmai, radikalūs dešinieji judėjimai tarpukario Europoje.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, 01108 Vilnius.

El. paštas: vytautas.j.petronis@gmail.com